

A DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Bereczné Szép Beáta

**A SZAKFORDÍTÁS SZEREPE A MAGYAR GAZDASÁGI
JOGI SZAKSZÓKINCS KIALAKULÁSÁBAN**

Készült

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK *Nyelvtudományi Doktori Iskola*
Fordítástudományi Doktori Programja keretében

A Nyelvtudományi Doktori Iskola vezetője:

Dr. Bárdosi Vilmos CSc, egyetemi tanár

A Fordítástudományi Doktori Program vezetője:

Dr. Klaudy Kinga DSc, egyetemi tanár

Témavezető:

Dr. Nyomárkay István MHAS, professor emeritus

ELTE BTK

2012

1. A kutatás tárgya

A disszertációm alapját képező empirikus, leíró jellegű kutatásom tárgya a kiválasztott szakterület, vagyis a magyar gazdasági jog terminusainak mintegy 150 évet átfogó, diakrón vizsgálata, amelynek során a terminusalkotást, a szaknyelvben végbemenő jelentésváltozásokat, a terminusoknak a szaknyelvben való rögzülését, valamint esetleges kiveszését elemzem. A disszertációm *Függelékében* szereplő anyag közreadásával egy mára elfeledett 19. századi szótárra, a Királyföldy Endre által összeállított *Ujdon Magyar Szavak Tára* (Pest, 1854) című munkára kívánom felhívni a figyelmet. A szótár (gazdasági) jogi anyagának további hat szótárban való előfordulását táblázatos formában mutatom be az értekezéshez csatolt *Függelékben*. A vizsgált szótárak: *A magyar nyelv szótára* (Pest, 1862–1874), *A magyar nyelvújítás szótára* (Budapest, 1902–1908), *Jogi Műszótár* (Bécs, 1910), *Jogi Szótár* (Budapest, 1913), *A magyar nyelv értelmező szótára* (Budapest, 1959–1962), valamint *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (Budapest, 1967–1976). Az értekezéshez csatolt táblázat áttekinthető, összevethető formában mutatja be a terminusok megszületését és utóéletét. Ezzel – a saját kutatásom mellett – a további vizsgálatokhoz kívánok megbízható alapot szolgáltatni. Disszertációm *Vizsgálat* c. fejezetében négy szemantikai csoport elemzésével szemléltetem a *Függelékben* szereplő anyag feldolgozási lehetőségeit, továbbá a diakrón nyelvészeti megközelítésnek a szaknyelvkutatás és a fordítástudomány számára egyaránt hasznos alkalmazási kereteit.

2. A kutatás célja

Kutatásom célja, hogy a magyar gazdasági jogi terminusok diakrón vizsgálatának segítségével (1) feltárjam egy szakterület – a (gazdasági) jog – magyar szókincese keletkezésének körülményeit, s a magyar–német szakfordítás ebben játszott szerepét; valamint (2) bemutassam a (gazdasági) jogi szakmai szókincs kialakulására és változására ható tényezőket (a szaknyelv és köznyelv viszonya, az adott szakterület változásai – szakmai és társadalmi kontextusok, a kodifikáció nyelvi problematikája). Ezzel kapcsolatosan célokom egy lehetséges elemzés-módszertani modell bemutatása, amellyel hozzájárulhatok egy elemzés-módszertani elméleti keret megalkotásához is. Célokom továbbá, hogy (3) az előzőek alapján bizonyítsam a diakrón nyelvészeti kutatás relevanciáját a szaknyelv kutatása terén és (4) kutatásom eredményeivel segítsen mind a

szakfordítóképzés, mind a szakfordítási tevékenység hatékonyabbá tételét. A szakfordítóképzés hatékonyságának elősegítésére a disszertációm következtetéseit folyamatosan a képzésre is vonatkoztatom, javaslatokkal élve a fejlesztést illetően. A szakfordítók munkáját pedig oly módon kívánom támogatni disszertációmmal, hogy egyfelől a *Függelék*ben közreadott kutatási anyagom, másfelől a vizsgálatom eredményei segítséget nyújthatnak a (gazdasági) jogi, s általában véve a szaknyelvi történeti-etimológiai szótárak és szakfordítói segédeszközök készítéséhez.

3. A kutatás relevanciája

A 20. század 2. felének és a 21. század elejének felgyorsult társadalmi folyamatai és tudományos-technikai fejlődése, valamint az ennek nyomán végbemenő szaknyelvi változások sok tekintetben mutatnak hasonlóságot a disszertációmban bemutatott 19. századi folyamatokkal. Ezen túlmenően napjaink (szak)nyelvfejlesztési vitái és kérdései szintén párhuzamba állíthatók a 19. század (szak)nyelvújítási törekvéseivel és problematikájával. A mai globalizációs folyamatok és események (pl. Magyarország EU-csatlakozása) hasonló mértékű jogi szakfordítói – és ennek során terminusalkotói – tevékenységet eredményeztek, mint a 19. századi kodifikációs munkálatok, melyek alapvetően külföldi (német, osztrák, francia) mintákra támaszkodtak, sőt sok esetben az idegen nyelvű törvényszövegek fordítására irányultak. Másfelől a nyelvújítói, és a kodifikátori tevékenység a szakfordítói tevékenységgel is sok szempontból mutat rokonságot, különösen a terminusalkotás és a terminusválasztás tekintetében; s a kodifikátori és a szakfordítói tevékenységhez szükséges kompetenciák között is számos hasonlóság fedezhető fel.

A fentiek mellett a kutatásom relevanciája mellett szól az is, hogy hasonlóan komplex, kvalitatív és kvantitatív jellemzőket egyaránt felmutató, empirikus diakrón kutatást a magyar gazdasági jogi szakszókincs tekintetében eddig még nem végeztek. A kutatás eredményei segíthetnek mind gyakorlati, mind elméleti kérdések tisztázásában. Ezen túlmenően a feldolgozott és bemutatott anyag, valamint a kutatási eredmények alapot szolgáltathatnak további (alkalmazott) nyelvészeti kutatásokhoz, például a fordítástudomány, a lexikológia és a terminológia terén.

4. A dolgozat felépítése

Az értekezés *bevezető részét* (azaz az *első fejezetet*) követő *második fejezetben* a kutatás elméleti keretét és tudományos előzményeit részletezem. Ennek során kitérek a dolgozatban használt terminusok definiálási lehetőségeire, és bemutatom a jogi terminusok sajátosságait, valamint a szaknyelv specifikumait. A szaknyelv besorolási és rétegződési kérdései mellett helyt kapott a szaknyelvet a köznyelvtől megkülönböztető jegyek elemzése, különös tekintettel a monoszémia jelenségére. Ehhez szervesen kapcsolódik a szaknyelvi szókincs változásának problematikája, ezért a következő részben a terminusalkotás, a jelentésváltozás és a terminuseltűnés jelenségének jellemzőit vizsgálom.

Az értekezés *harmadik fejezetében* a kutatásom tárgyát *fordítástudományi kontextusba* helyezem. Ebben a részben elemzem a szakfordítást mint tevékenységet, s ezen belül az interlingvális szaknyelvi kommunikációt. A jogi szakfordítás jellegzetességei kapcsán szót ejtek a jogi szakfordító speciális szerepéről is, és taglalom a jogi reáliák fordíthatóságának problematikáját. Ebben a fejezetben kiemelt fontosságú saját elemzésem: leíró jellegű, kvalitatív empirikus vizsgálatom során a terminusválasztást, továbbá a forrásnyelvi kultúrához kötődő speciális jogi terminusok – jogi reáliák – fordításának lehetséges stratégiáit kutatva két jogi szakfordítói kommentárt elemzek. A fejezetet a jogszabályok előkészítésekor felmerülő nyelvhasználati kérdésekre vonatkozó irányelvek és a kodifikátori – nyelvhasználati – kompetenciák taglalásával zárom.

Értekezésem *negyedik fejezete* a 19. századi nyelvújításról és kodifikációs törekvésekről szól. E két tényező együttesen játszott szerepet a gazdasági jogi szakszókincs kialakulásában. A jogtörténeti háttér felvázolása során elsősorban a szaknyelvi szókincset meghatározó eseményekre és folyamatokra koncentrálok, majd a 19. századi szaknyelvi nyelvújítást, valamint az ennek kapcsán kialakult vitákat mutatom be részletesen.

Az *ötödik fejezetben* mutatom be saját *diakrón vizsgálatomat*. A kutatás-módszertani kérdések tisztázása után ismertetem az alkalmazott módszert, elemzem a vizsgálatban felhasznált forrásokat és a terminus-kiválasztási szempontokat. Ezt követi a vizsgálat bemutatása, e célból három (négy) szemantikai csoportot választottam ki a függelék anyagából.

A *hatodik fejezet* az összegző és értékelő rész, amely a kutatás további irányaira tesz javaslatokat. Az *értekezés* kötet végén a *forrás-, irodalom és ábrajegyzéket*, valamint a *melléleteket* találjuk.

A disszertációhoz tartozó második kötet a *Függelék*, amely a terminusok forrásokból kigyűjtött előfordulásait tartalmazza táblázatos formában. A disszertáció fűzött példányai esetében a *Függelék* teljes anyaga a dolgozathoz csatolt CD-n található.

5. Kutatási kérdések, hipotézisek

5.1. Kutatási kérdések

1. Speciálisnak tekinthető-e a jogi szakszókincs a szóalkotás, a jelentésváltozás, valamint elemeinek kiveszése tekintetében a köznyelvi szókincshez képest?
2. Milyen tényezők játszanak szerepet általában a szaknyelv(ek) terminusainak kialakulásában, továbbélésében vagy kiveszésében? Speciálisnak tekinthető-e ebből a szempontból a jogi szaknyelv?
3. A jog rétegzettsége alapján kimutathatók-e nyelvhasználati és terminológiai sajátosságok a jogi szaknyelv különböző rétegeiben?
4. A szakfordítás szerepét, valamint a szakszókincs kialakulásának idegen nyelvi mintáit tekintve tehetünk-e különbségeket az általános jog és a speciális jogterületek (pl. gazdasági jog) szaknyelve között? Ha igen, mi ennek az oka?
5. Milyen párhuzamokat és eltéréseket lehet megfigyelni a gazdasági jogi szakszókincs 19., 20. és 21. századi változásában? Mi ezeknek az oka?

5.2. Hipotézisek

1. A szóalkotás típusait tekintve nem mutatható ki lényeges különbség köznyelvi szavaink és jogi terminusaink alkotása között. Jogi terminusaink a köznyelvi szókincs elemeihez hasonló típusú jelentésváltozásokon mehetnek keresztül. E két szempontból a jogi szaknyelv inkább csupán aránybeli eltéréseket mutat a köznyelvhez képest: bizonyos szóalkotási módok kedveltebbek, bizonyos jelentésváltozási fajták gyakoribbak, mint a köznyelv esetében, míg mások ritkábban fordulnak elő. A jelenségek motivációi azonban jelentős mértékben különbözhetnek a köznyelvi változások motivációitól.

2. Egy szakterület szókincsének kialakulására és változására nyelvi és nyelven kívüli okok egyaránt hatást gyakorolnak. A jog területén a nyelv kiemelt szerepet játszik, s ez bizonyára kihat a jogi szakszókincs fejlődésére is. A jogi szaknyelv esetében továbbá kiemelt fontosságú, hogy lényegesen szélesebb a használói köre, mint bármely más szaknyelv esetében. Ez minden bizonnyal eltéréseket okoz szakszókincse fejlődésében. Ezen túlmenően a jogi szaknyelv jelentős rétegzettséget mutat, ami szintén megkülönbözteti más szaknyelvektől.
3. A jog rétegzettsége miatt eltérő nyelvhasználati és terminológiai jellemzőket találunk a jogi szaknyelv különböző területein. A szaknyelv kialakulását előidéző társadalmi-gazdasági-politikai változások, minták és hatások eltérő jellege miatt a gazdasági jogi szaknyelv e tekintetben eltéréseket mutat a jog egyéb területeinek szaknyelvéhez képest.
4. Az előző megállapításokkal összhangban a szakfordítás és az idegen minták szerepére nézve a jogi szaknyelv különböző területei között mind kvalitatív, mind kvantitatív különbségek kimutathatók. Ennek oka alapvetően kodifikációs sajátságokban keresendő. Így például a magyar kereskedelmi törvényszövegek megalkotásában a német–magyar szakfordítás elsődleges szerepet játszott, míg például a közigazgatási vagy büntetőjog területének szaknyelvi fejlődésében a latin minta valószínűleg sokkal meghatározóbb volt, mint a német. Ezzel összhangban például gazdasági jogi szaknyelv esetében lényegesen több német eredetű terminust lehet kimutatni, mint amennyi latin eredetűt.
5. A kutatási területet kizárólag a gazdasági jogi szakszókincsre szűkítve, a szaknyelvi fejlődés eltérő foka miatt eltéréseket tapasztalunk a különböző korszakok terminushasználatában, ezek mind kvalitatív, mind kvantitatív természetűek lehetnek, azaz eltérő szemantikai mintázatokat és eltérő mennyiségű idegen eredetű terminust találunk majd a vizsgálat során. Ugyanakkor valószínűleg bizonyos szabályszerűségek, párhuzamok is kimutathatók a szókincsbeli változások tekintetében (például monoszémiára törekvés).

6. A vizsgálat eredményei

Tukma/tokma (idegen váltó); idegen váltó, intézvény/intézmény/intézet, rendelvény/rendelmény/rendelet/rendelés

Habár már az 1840. évi törvényszöveg egyértelműen és következetesen az *idegen váltó* terminust szerepelteti, és ez a kifejezés a későbbiekben is használatban volt, sőt, a jelenleg hatályos jogszabályban is ezt találjuk, a szinonim terminusok párhuzamos jelenléte még a 20. században is megfigyelhető. Az *idegen váltó* jelölésére a 19. században létezett egyrészt a korábbi 'szerződés, egyezés' értelmű *tukma ~ tokma*, valamint a század közepétől a *tukvány*, ami a század utolsó harmadára egyre népszerűbb lett. Ennek ellenére az új váltótörvényünk változatlanul és következetesen az *idegen váltót* használja a „Tratte” megfelelőjeként. Ebben a törvényben a *rendelvényes* (*intézvényes*), a *kibocsátó* (*intézvényező*) és az *intézvényezett* terminusokat találjuk, ami jól érzékelteti a szinonim terminusok párhuzamos használatát. A *tukmál* ige esetében determinologizálódással van dolgunk.

A régi nyelvben 'rendelet' jelentésben csupán a *rendelés* élt, a 19. sz. közepén azonban már a *rendelvény* is használatos ebben a jelentésben. Ugyanakkor a *rendelvény* terminusnak egyéb jelentései is léteztek, amelyek egyike a váltójogban használatos 'intézvény'. De *intézvény* már ekkor használatban volt terminusként, igaz azonban, hogy az 'idegen váltó' jelentésén túl értettek alatta 'intézkedés'-t, továbbá 'intézet'-et (mivel az *intézet* eleinte 'cél, szándék', később pedig 'rendelet, rendelkezés' értelemben volt használatos'), csakúgy, mint az *intézmény* terminus alatt, ami szintén jelentett emellett 'idegen váltó'-t is. De mindezeknek az *idegen váltó* jelölőjeként szinonimája volt a korban a *rendelmény* terminus is, ami azonban 'megrendelés' értelemben is használatos volt, ahogyan a század utolsó harmadában a *rendelés* is, s ezzel, mondhatni, a kör bezárult. A probléma megoldása a 20. századra maradt.

A MJL 1907-es kötetének váltójogi részében az *idegen váltó* és az *intézvény* alakokat találjuk, ahogy az általam vizsgált, szintén ebben az időszakban kiadott jogi szótárakban is, amelyekben a „Remittent” megfelelőjeként nem csupán az *intézvényes*-t, de a *rendelvényes*-t is olvashatjuk, annak ellenére, hogy a MJL – egyértelmű definíciós megkülönböztetéssel – csak a *kibocsátó* ('Aussteller, Trassant'), *intézvényezett* ('Bezogener, Trassat'), *rendelvényes* ('Remittent') alakokat szerepelteti.

Az ÉrtSz váltójogi terminusként csupán az *idegen váltó*-t és ennek szinonimájaként az *intézvény*-t hozza, az *intézet*, *intézmény* és *rendelvény* alakok nem gazdasági jogi

jelentéssel szerepelnek, a *rendelmény* nem fordul elő; s a *tukma* korábbi létezését csak a köznyelvi *tukmál* alak bizonyítja.

A vizsgált terminusok közül szaknyelvi újítások:

váltó (1812); *intézkedés* (1833), *intézkedéses* (1840), *intézkéztetett* (1840); *intézmény* (1845, de 'intézkedés' értelemben már 1836); *rendelet* (1834); *rendelmény* (1840); *rendelményes* (1840); *rendelményez* (1840); *rendelvény* (1786).

A régi nyelvben élő, a nyelvújítás korában felelevenített terminusok:

tukma ('szerződés, egyezség, alku' (e jelentését a *tokma* alak később is hordozta) > 'idegen váltó'); *tukvány* ('idegen váltó'); *tukmál* ('szerződést, egyezséget, alkut köt' > 'valakire ráerőszakol valamit'); *intézet* ('cél, szándék' > 'intézmény'; *intéz* 'küld, juttat, irányít'; 'céloz' > 'valamit végez, rendszeresen foglalkozik vele'); *rendel* ('elrendel' > 'megrendel'); *rendelés* ('rendelet, utasítás' > 'megrendelés').

Tukma/tokma ('szerződés'); alku; egyesség/egyezség; kötés, szerződés

Az 1840-es törvények szövegében a *tukma/tokma*, *alku* és *egyesség/egyezség* alakok nem fordulnak elő. 'Szerződés' jelentésben a legtöbb helyen a *szerződés*-t, néhol a *kötés*-t találjuk. 1844-ben is a *kötés* és a *szerződés* szerepel a régi váltótörvény módosításának szövegében; s az *árúszerzési kötés* szinonimájaként az *adásvevési szerződés* szerepel. Az 1876-os új váltótörvényünk megszövegezői 'szerződés' jelentésben szintén a *szerződés* terminust használták. Az 1854-es UMSzT viszont az összes alakot megtaláljuk: *alku/alkalom*: 'Handel, Akkord'; de *alkura lép*: einen Handel schließen; *alkudozik*: unterhandeln; (ra) handeln; *alkudtat*: einen Vertrag stiften; *alkulevél*: der Kaufbrief, Contract. Az *alku* tehát a 19. század közepén az adásvétellel kapcsolatos egyezkedés kifejezésére volt használatos. A vele alkotott fenti kifejezés és összetétel egyértelműen mutatja, hogy ez a szó a cselekvést jelölte, önmagában állva eredményt, azaz 'írott szerződés'-t nem jelentett. Az *egyezség/egyesség* szintén jelentett 'szerződés'-t, ugyanígy a *tokma/tukma/tukvány* alakok is. A *szerződés* mellett a *szerződmény* alakot is megtaláljuk ebben a jelentésben.

A fenti terminusok használatára a CzF-ban még egyértelműbb bizonyítékokra lelünk. Ezek szerint a 19. század második felében az *alku* általánosságban az egyezkedési cselekvést fejezte ki, konkrétan pedig egyrészt az adásvétellel kapcsolatos egyezkedést, másrészt pedig a peres felek megegyezését jelölte. Az *alkalom* 'alku,

egyezség, szerződés’ jelentésben ekkor már régi, illetve nyelvjárási szónak volt tekinthető. A CzF *egyesség* szócikkében nem találjuk a ’alku; szerződés’ jelentést, az *egyezkedik* ige viszont a korabeli *alkudozik* szinonimájaként szerepel. Talán ennek az igealaknak a hatása érezhető abban is, hogy a szótár az ’alkudozás’ értelemben az *egyesség* helyett inkább az *egyezség* alak használatát javasolja. A CzF szerint a *kötés* szintén jelentett ’szerződés’-t, az itt szerepeltetett összetételek már a terminus jelentésszűkülését mutatják. A szótár szerint a *szerződés* terminust ekkor még csak ritkán használták ’írott szerződés’ jelentésben.

A 20. sz. eleji jogi szótárainkban nem leljük nyomát a *tukma/tukvány/tokma* és *egyesség* alakoknak. Az *egyezség* inkább ’egyeztetés’, ’megegyezés’ jelentésben volt használatos, s e használatában ma is él. A *szerződés* az általános értelemben vett szerződést jelentette, míg az *alku* inkább az ’adásvételi szerződés’ jelentésben volt használatos. *Áruszerzési kötés* csak a JMSz-ban szerepel, jelentése ’der Warenschaffungsschluß’, míg UMSzT-beli megfelelőjét (’der Lieferungsvertrag’) *szállítási szerződés*-ként találjuk. A korábbi *bérkötés* is már *bérleti szerződés* alakban elterjedt. A *kötés* ’szerződés’ jelentésben önmagában ekkor már nem volt használatban.

A *kötés* ’szerződés’ jelentése a 20. század közepén is réginek számít, az *egyezség* jogi terminusként általánosságban a peres felek megegyezését jelenti, míg *egyesség* alakja elavult. *Tukma/tokma/tukvány* alakok az ÉrtSz-ban nem szerepelnek. Az *alku* a 20. században továbbra is hordozza a korábbi jelentését, míg az *alkalom* már egyértelműen megszűnt ’alkudozás, szerződés’ jelentésben létezni.

A fenti szemantikai csoport részletes elemzése tehát rámutatott arra, hogy 1) a (gazdasági) jogi terminusok kialakulásában a német minta valóban elsődleges volt (vö. a szótári előfordulások magyarázatait); 2) a terminusok megalkotásában a szókészlet régi elemeinek – esetleg más jelentésben történő – felújítása (pl. *tukma*) vagy újbóli megalkotása (*alkalom*), valamint az új szavak alkotása (*egyezség, szerződmény*) egyaránt fontos szerepet játszott; 3) a 19. században a (gazdasági) jogi szakszókincsünkre mind a poliszémia, mind a szinonímia jelensége jellemző volt, ám a szaknyelv későbbi fejlődése, a szinonim terminusok jelentős részének a szaknyelvből történő kihalása vagy jelentésváltozása valóban a szaknyelvi monoszémiára való törekvést bizonyítja.

Alkusz/alkár, berész, kalmár, kupec, pecér/peszér, csiszár, kufár, kofa, áros/árus, dugáros/dugárus, csempész, bellér, bizományos, üzér, tőzsér, szatócs, házaló, zsibárus, tarattyús, kereskedő

A vizsgálat rámutatott, hogy a *kereskedelem* (mint tevékenység), valamint a *kereskedő* (mint az e tevékenységet üzletszerűen űző személy) és a velük azonos értelmű terminusok (*üzlet, üzérlet/ üzérkedés, tőzsérkedés, tőzs*; illetve *üzér tőzsér, kalmár*) a 19. századi nyelvújítás idején, a német–magyar szakfordítás eredményeképp kerültek a magyar gazdasági szakszókincsbe. Habár a 19. századi törvénytörvényekben nem találkozunk velük, a *Törvénytudományi Műszótárban* (TTMSz) szerepelnek, ami bizonyítja terminusként létezésüket a korban.

A szinonim terminusok használata a 20. századra letisztult. Ennek során a *kereskedelem, kereskedés* és *kereskedő* terminusok neutrális jelentéstartalommal ma is élnek. A *tőzs*, a *tőzsérkedés* és a *tőzsér* terminusok eltűntek a magyar szókészletből, a terminuscsalád egyetlen fennmaradt tagja a *tőzsde*. A *kalmár* és *üzér*, valamint az *üzérkedés* szavak esetében jelentésszűkülést tapasztalhatunk. A *kalmár* ma már régiesnek tekinthető, a *kalmárszellem* azonban még tükrözi a megváltozott, rosszalló jelentést. Az *üzér* és *üzérkedés* rosszalló jelentésben ma is élő elemei szókészletünknek. A jelenleg hatályos Btk.-ban az *üzér*-t nem, az *üzérkedés* terminust azonban megtaláljuk (*befolyással üzérkedés*). Az *üzlet* terminus alapvetően neutrális jelentésekben él, azonban létezik egy rosszalló jelentése is ('anyagi haszon érdekében végzett tevékenység, ill. az ezzel szerzett anyagi előny, nyereség. *A nőülés csak ~ volt neki.*').

A gazdasági, ill. gazdasági jogi terminusok kialakulásának és továbbélésének vizsgálata során több példa is bizonyítja, hogy a terminus által jelölt adott gazdasági tevékenység kettős (pozitív és negatív) jellege, valamint ennek szemlélői/befogadói megítélése hatást gyakorol a szaknyelvi használatra, módosítva a terminus eredeti jelentését, valamint jelentésükben egyértelműen szétválasztva a korábban szinonim terminusokat. A fenti példa a kereskedői tevékenység negatív példáinak a nyelvre gyakorolt hatását mutatta. A szakmai nyelvhasználat során kettévált egymástól a „becsületes” kereskedő és a „csaló, haszonleső üzér”, amelyek megalkotásukkor neutrális jelentéstartalmú, szinonim terminusok (a *Händler, Geschäftsmann, Kaufmann* magyar megfelelői) voltak.

Csődület, csőd, csődeljárás, felszámolás, bukás, tenk/ tönk

A vizsgált szemantikai csoport tagjai terminusként a nyelvújítás korában, a német *Konkurs* terminus magyarításaiként – szókészletünk meglévő elemeiből megalkotva – keletkeztek, s egy ideig párhuzamosan éltek a szaknyelvben. A *csődület* szó eredetileg több jelentésben való használata fokozatosan megszűnt: helyét a jogi terminológiában a *csőd* és az abból képzett *csődeljárás*, más területeken a *pályázat* vette át. A köznyelvben azonban egy jelentésben mégis fennmaradt, és érdekes módon éppen ebben a használatban figyelhető meg leginkább az eredeti jelentés: 'tódul' (embertömeg); 'tömegesen gyülekezik'. A *bukás* és a *tenk/ tönk* terminusok (utóbbiak csak kifejezésekben) ugyan kivesztek a szaknyelvből, a köznyelvnek azonban ma is élő elemei.

A *bukás, csőd, tönk* terminusok kialakulásának és továbbélésének vizsgálata nem csupán a szaknyelvi szinonimitást, valamint a szaknyelv és köznyelv viszonyát, a szaknyelvnek a köznyelvre gyakorolt hatását mutatja. A köznyelvi szótárak szaknyelvi anyagának vizsgálata arra is rámutat, hogy a terminusok köznyelvi szótárakba való felvétele nagy felelősséggel jár (vö. a *csődeljárás* szócikket az ÉrtSz-ban), s csupán megfelelő körültekintéssel és kompetenciával szabad alkalmazni. Különösen vonatkozik ez az adott szótár későbbi kiadásait megelőző munkálatokra, ilyenkor ugyanis minden esetben szükség van a terminusok esetleges jelentésmódosulásának vizsgálatára. A fentiekből az is látszik, hogy bár a társadalmi-gazdasági-politikai változások nyomán az új terminusok megalkotása nem kerülhető el, azonban egy korábban is létező terminus új szemantikai tartalommal való megtöltése esetén nagyon körültekintőnek kell lenni, sőt, a jogi terminusok esetében szerencsésebb kerülni a terminusalkotás e módját. Ez akkor lehetséges, ha az új jogi terminus alkotója – aki adott esetben a szakfordító is lehet – megfelelő ismeretekkel rendelkezik a választott terminus „előéletéről”. Ebben a szakfordítót a szaknyelvi diakrón kutatások eredményeit bemutató publikációk, történeti-etimológiai szaknyelvi szótárak és szaknyelvtörténeti lexikonok, valamint a szakfordítóképzés általam javasolt „diakrón terminológiai kutatás” kurzusa segítheti.

7. Konklúzió, kitekintés

7.1. A kutatási kérdések megválaszolása

1. Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a jogi szakszókincs esetében nem beszélhetünk terminuskiveszésről, hanem csupán a terminusok történetivé válásáról. Ez a további terminusok alkotása szempontjából is rendkívüli jelentőséggel bír, hiszen a jogi szaknyelv esetében nem lehet a korábban használt, s mára esetleg már feledésbe merült terminus egy új jelenség elnevezéseként feléleszteni és újra használatba hozni. Ezzel a szakfordítóknak is tisztában kell lenniük. Ezen túlmenően a jogi szaknyelv, pontosabban a gazdasági jogi szaknyelv a szóalkotási módok terén valóban aránybeli eltéréseket mutat a köznyelvhez képest, hiszen a gazdasági jogi szaknyelv elemei jórészt a nyelvújítás korában születtek, s bizonyos szóalkotási formák a 19. századi nyelvújítás során preferáltabbak voltak, mint a mai nyelvalkotás más, általánosan elterjedt módjai. Ennek eredményeképpen például a gazdasági jogi szakszókincs számos eleme keletkezett olyan képzőkkel, amelyek ma már kevésbé vagy egyáltalán produktívak, továbbá sok gazdasági jogi terminus jött létre például szóelvonással, amit ma már a ritkább szóalkotási módok közt tartunk számon (vö. az 5. tézist lentebb).
2. A jogi szakterület szókincsének kialakulására és változására nézve elmondható, hogy arra nyelvi és nyelven kívüli okok valóban egyaránt hatást gyakorolnak, azonban ki kell emelnünk, hogy a jog esetében a nyelv olyan speciális szerepet játszik, hogy ez adott esetben a „nyelven kívüli” jelző jelentéstartalmának újragondolását teszi szükségessé, hiszen a jog magában a nyelvben realizálódik. A jog területén a nyelv e kiemelt szerepe kihat a jogi szakszókincs fejlődésére is. Fontos hangsúlyoznunk továbbá, hogy a jogi szaknyelv speciális rétegzettsége megkülönbözteti más szaknyelvektől a szakszókincse fejlődésének tekintetében is. Egy egyrészt érinti a terminusok történeti válásának már említett problémáját, de kiemelt szerephez jut a szaknyelvi monoszémia, poliszémia, szinonímia definiálásának során is, hiszen kiderült, hogy a jogi szaknyelv esetében még egy jogrenden belül sem beszélhetünk monoszémiáról, ugyanakkor azonban egy jogterületen belül tapasztalhatjuk a monoszémiára törekvés jelenségét, ami alapvetően meghatározza az adott jogterület szókincsének változását, azaz az új terminusok születését, a terminusok jelentésfejlődését és esetleges kiveszésüket. A jogi szaknyelv használói körének rendkívüli kiterjedtsége

hatással van a szaknyelv és a köznyelv kapcsolatára is, amit a terminologizálódás, determinologizálódás folyamatos és jellegzetes jelenségeiben is tetten érhetünk.

3. A kutatás a várnál erőteljesebb mértékben bizonyította a jogi szaknyelv rétegzettségéből fakadó eltérések meglétét. Nem csupán a jogi szaknyelv különböző területein találunk eltérő nyelvhasználati és terminológiai jellemzőket, de a téma mellett a diskurzus közege (írott, szóbeli, kevert), a nyelvhasználók (a szövegek alkotói és címzettjei) nyelvi és szakmai képzettsége és háttértudása, s kiemelten az adott jogrendi keretek jelentős mértékben determinálják a nyelvhasználatot és a terminusok fejlődését. E tekintetben kutatásom a gazdasági jog szaknyelvére irányult, s bizonyította, hogy a magyar gazdasági jogi keretek kialakulására ható tényezők jelentősen eltértek egyrészt más nyelvek jogi szaknyelvének, másrészt a magyar jogi szaknyelv más területeinek kialakulására ható tényezőktől. Így magyar gazdasági jogi szaknyelv e tekintetben valóban eltéréseket mutat a jog egyéb területeinek szaknyelvéhez képest. A kutatásom, valamint a *Függelékben* szerepeltetett anyag bizonyítja, hogy a magyar gazdasági jogi terminusok legnagyobb része a német–magyar szakfordítás során született, ennélfogva jelentős hányaduk tükörfordítás eredménye.
4. Az előzőekből következik, hogy a szakfordítás és az idegen minták szerepére nézve a jogi szaknyelv különböző területei között mind kvalitatív, mind kvantitatív különbségek kimutathatók. A 19. századi kodifikációs törekvések tanulmányozása, valamint a korabeli szótárak és lexikonok anyagának vizsgálata egyértelműen igazolta azt a feltevést, miszerint a gazdasági jogi szaknyelv esetében lényegesen több német eredetű terminust lehet kimutatni, mint amennyi latin eredetűt. Ezen túlmenően azonban a preferált szóalkotási módszerek tekintetében is szolgáltatott új információkkal (vö. a 4. tézis végén mondottakat).
5. A vizsgálat valóban eltéréseket mutatott a gazdasági jogi szaknyelv terminushasználatára nézve a különböző időszakokban. A kvantitatív jellegű eltérések nem csupán az eltérő mennyiségű idegen terminus meglétében, de például az eltérő szóalkotási módok eredményeképp létrejött terminusok arányában is megmutatkoznak (vö. az 1. tézisnél mondottakat). Ugyanakkor a monoszémiára törekvés a kezdeti időszakban, azaz a 19. század közepén egyáltalán nem volt kimutatható. A kutatás előtt is várható volt, hogy a korszakban a nyelvújító mozgalomra jellemző egyéni alkotások nagy számát tapasztalhatjuk, ugyanakkor az egységesítésre irányuló korábbi

törekvések (pl. Pápay 1807), valamint az 1840. évi törvénszövegek következetesen használt és javasolt magyar terminusai ismeretében meglepő volt a TTMSz (1847) anyagának feldolgozásakor tapasztalt szaknyelvi szinonímia és poliszémia mértéke. A sokkal inkább e jelenségeket szorgalmazó gyűjtés és magyarázat nélküli közreadás nem szolgálta a szaknyelvi monoszémia kialakulását, éppen ellenkezőleg. A 20. század elejére azonban már kimutathatóan csökkent ez a tendencia, s a terminushasználati zavar érezhetően letisztulni látszott. A 21. században ez utóbbi folyamat a vizsgált terminusok tekintetében tovább követhető, s a szaknyelv köznyelvre gyakorolt hatása, a determinologizálódás is jól megfigyelhető. Szaknyelvi szavaink jelentős része a köznyelvben meggyökeresedni látszik, amit a köznyelvi szövegek és szólásgyűjtemények vizsgálata is egyértelműen alátámasztott.

A 19. századi gazdasági törvénszövegek számos olyan terminust tartalmaznak, amelyek a német szakkifejezések első magyar fordításai. Ezek közül néhány a mai gazdasági jogi terminológia elemei közt is megtalálható (*idegen váltó, saját váltó, kibocsátó, forgatás* stb.), mások viszont számottevő változásokon mentek keresztül, esetenként el is tűntek a szakmai nyelvhasználatból (*címzet, névbecsülés*), esetleg megváltozott jelentésben tovább élnek a köznyelvben (*merénylet, csődület*). Sok terminus nyelvújítási szóalkotás eredménye. Ez is ékes bizonyítéka annak, hogy a nyelvújítási új szavaknak igen jelentős – valószínűleg nagyobb – hányada szaknyelvi eredetű. Empirikus kutatásommal bizonyítást nyert, hogy a nyelvújítás hatásának vizsgálatakor nem hagyható figyelmen kívül a szaknyelvi szókincsek kialakulásának és fejlődésének elemzése.

7.2. A kutatás gyakorlati haszna

A szaknyelvi szókincs diakrón vizsgálata, valamint az általam közreadott anyag nem csupán egy kutatás-módszertani alap kidolgozását mozgathatja elő, de további kutatásokra ösztönözhet. A vizsgálatom során több olyan kutatási részterületet is felfedeztem, amelyekkel az itt bemutatott munka során nem volt módom foglalkozni, ám ezek véleményem szerint további hasznos eredményeket rejtenek. Ilyen például a köznyelvi szótárak szaknyelvi anyagának stilisztikai szempontú vizsgálata, amelyből további empirikus adatokat nyerhetünk a szaknyelv és a köznyelv egymásra hatására, valamint a szakmai nyelvhasználatra nézve. Az ÉrtSz anyagának alapos vizsgálatakor például szembetűnik, hogy amennyiben jogi terminusoknak

köznyelvi jelentése is van, úgy a köznyelvi használata minősítése a szótárban igen gyakran „(vál)”, azaz *választékos*. E jelenség vizsgálatával olyan adatok nyerhetők a jogi szaknyelvre, valamint a szaknyelvi és köznyelvi nyelvhasználatra nézve, amelyek alátámaszthatják vagy éppen cáfolhatják a korábbi, empirikus kutatáson nem alapuló, szubjektív kijelentéseket, mint például azt, hogy „a jogi szakmai nyelvhasználat választékos”. A továbbiakban e jelenség részletesebb vizsgálatát tervezem. Terveim közt szerepel továbbá a törvényszövegek és jogi tankönyvek terminushasználatának konkordancia-alapú vizsgálata s az ez alapján kigyűjtött terminusok elemzése, továbbá összevetése a köznyelvi – esetleg más szakmai – szövegek konkordancia-alapú vizsgálatával. Az így kapott eredmények szintén alapul szolgálhatnak egzakt megállapításokhoz a szaknyelvi sajátosságokat, valamint a szaknyelv és a köznyelv (valamint más szaknyelvek) viszonyát illetően. Természetesen nem csupán a gazdasági jogi szakszókincs, hanem a jog egyéb területei szókincsének hasonló diakrón vizsgálata is számos új eredményt hozhat, s az itt bemutatott kutatás más szakterületek szókincsbeli változásainak feldolgozásában is segítséget nyújthat.

A dolgozat eredményei meglátásom szerint a szakfordítóképzésben is hatékonyan hasznosíthatók. Dolgozatom a szakfordítóképzésre nézve az alábbi eredményeket hozta:

A szakfordítás – és ezzel összefüggésben a szakfordítóképzés – sikerességéhez döntő mértékben járulhat hozzá szemléletváltás, hogy a (jogi) szaknyelvet nem univerzális jellemzőkkel leírható egységként, hanem vertikálisan és horizontálisan egyaránt kifinomultan tagolódó olyan speciális nyelvként fogjuk fel, amelynek jellegzetességeit csak és kizárólag e tagolódást figyelembe véve tudjuk feltárni és leírni. A jogi szaknyelv és szakszövegek elemzésekor a rétegzettségéből adódó eltérő jellemzőket nem szabad figyelmen kívül hagyni. Véleményem szerint ez a tény nem csupán a jogi szakszövegek tudományos vizsgálata, de a szakfordítóképzés során sem hanyagolható el. Ezzel szorosan összefügg, hogy mivel az írott és a beszélt jogi szaknyelv között lényeges különbségek mutatkoznak, véleményem szerint ezért mind a tudományos kutatásokban, mind a szakfordítóképzésben fontos ezeket hangsúlyosan különválasztva is megvizsgálni.

Mint ismeretes, a reáliák sikeres fordításához elengedhetetlen, hogy a fordító bikulturális kompetenciával rendelkezzen, amit szervezett képzés keretében kell elsajátítania, ennek során azonban a dinamikusan változó jelenségekre – a

nyelvközösség normáira, konvencióira, tapasztalataira, értékrendjére, elvárásaira – is figyelemmel kell lenni. Véleményem szerint ehhez sikeresen járulhatna hozzá a szakfordítói képzésbe iktatott *diakrón kutatások* modul.

Jogi szakfordítóinknak és tolmácsainknak adott esetben ismerniük kell a terminusok korábbi jelentését, a szókincs korábbi állapotát ahhoz, hogy megfelelő fordítást tudjanak nyújtani. Ebben segítené őket a szakfordítóképzés diakrón terminológiai kurzusa, ahol a hallgatók a korabeli segédeszközökkel (szótárakkal, lexikonokkal, egyéb publikációkkal) is megismerkedhetnének.

Mivel a jogi terminusok jelentős hányada köznyelvi jelentéssel is bír, a szakfordítóképzés során rendkívül nagy figyelmet kell fordítani a szaknyelvi és a köznyelvi hasonlóságok és eltérések tudatosítására kontrasztív terminológiai és szövegnyelvészeti vizsgálatokkal, amelyek által nagymértékben fejleszthető a szakfordító terminushasználati kompetenciája.

Meglátásom szerint a szakfordítóképzés *jogi alapismeretek* kurzusa mellett kiemelt fontosságú az adott nyelvpárok hatályos jogszabályban rögzített jogi szövegalkotási irányelveinek megismerése, valamint az ezekből fakadó nyelvpárspecifikus fordítási problémák kontrasztív vizsgálata (szakmai és fordítástudományi elemzés).

A jogi szakfordítók képzése során – az általános nyelvhelyességi kurzuson túl – súlyt kell fektetni a jogszabályokban is rögzített magyar (szak)nyelvhasználati kérdések taglalására, ezen túlmenően pedig az adott nyelvpár esetében irányadó rendelkezések nyelvpárspecifikus, kontrasztív nyelvészeti elemzésére, mivel véleményem szerint ezek együttesen járulhatnak hozzá a szakfordítóképzés eredményességéhez, a speciális szakfordítói kompetenciák hatékony elsajátításához (nyelvészeti elemzés).

A szakfordítás során végzett terminusalkotás folyamata, az ezzel kapcsolatos döntések és az ennek eredményeképp létrejövő célnyelvi szöveg párhuzamba állítható a kodifikáció során hozott döntésekkel és az ezek eredményeképpen létrejött törvényszöveggel. A törvényszövegek (szinkrón és diakrón) vizsgálata ezért véleményem szerint egyrészt segítheti a szakfordítói/terminusalkotói folyamat megértését, másrészt a vizsgálat eredményei felhasználhatók a szakfordítói munka segédanyagainak összeállításához, s az ilyen jellegű vizsgálatok a szakfordítóképzésben rendkívül hatékonyak lehetnek, hiszen a szakmai információk nyújtásán túl sikeresen fejleszthetik a szakfordítói kompetenciákat.

A dolgozat témakörében megjelent publikációk

Könyvek, tanulmányok, recenziók

- Szép B. – Vas I. 2003. *Wirtschaftliche Kommunikation im Tourismus*. Tankönyv. Eger: Líceum Kiadó.
- Szép B. 2005. WWW és szakmai nyelvoktatás – Az Internet mint készségfejlesztő eszköz a gazdasági idegen nyelv oktatásában. In: *Acta Lingua Oeconomica. Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei. Nova Series Tom. XXXII.*, 57–70. Eger: EKF Líceum Kiadó.
- Szép B. 2007. A gazdasági jogi szakfordítás problematikája. In: *Acta Lingua Oeconomica. Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei*. Eger: EKF Líceum. 319–330.
- Szép B. 2008. Problematik des Übersetzens wirtschaftsrechtlicher Fachtexte. In: Gaál B. (szerk.) *Globalizáció – Európai Unió – Magyarország*. 274–284.
- Szép B. 2008. (recenzió). Fóris Ágota és Pusztay János (szerk.): *Utak a terminológiához. Fordítástudomány*. 10. évf. 1. sz. 113–118.
- Szép B. 2009. Adalékok a magyar jogi szaknyelv kialakulásának történetéhez. *Magyar Nyelvőr*. 133. évf. 3. szám. 310–321.
- Szép B. 2010. A terminológiai és nyelvtörténeti kutatási módszerek ötvözése a szakfordítás vizsgálatában. In: Gecső T. – Sárdi Cs. (szerk.) *Új módszerek az alkalmazott nyelvészeti kutatásban*. Budapest: Tinta. 272–277.
- Szép B. 2011. Gibt es eine Rechtsprache? – Über die Rechtsdiskurse. In: Harsányi M. (szerk.) *Germanistische Studien*. Band VIII. Eger: Líceum Kiadó.
- Szép B. (megjelenés alatt) Változások a jogi szakszókincsben – Egy diakrón vizsgálat bemutatása. In: Bárdosi V. (szerk.) *ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola Kiadványa*. Budapest: ELTE.

Konferencia-előadások

- Szép B. 2006. *A gazdasági jogi szakfordítás problematikája*. Elhangzott: „Regionális versenyképesség - társadalmi felelősség”. Konferencia. Eger, EKF. 2006. november 21.
- Szép B. 2007. *Problematik des Übersetzens wirtschaftsrechtlicher Fachtexte*. Elhangzott: „Globalizáció – Európai Unió – Magyarország”. Nemzetközi konferencia. Eger, EKF. 2007. október 18.
- Szép B. 2008. *Lefordított terminusok a XIX. századi magyar törvényszövegekben*. Elhangzott: „Fordítástudomány’2008 X”. Tudományos konferencia és Öregdiák találkozó. Budapest, ELTE. 2008. március 27.
- Szép B. 2008. *A német gazdasági jogi terminusok magyarra fordításának problémái a 19. században*. Elhangzott: „A fordítás arcai 2 – Fordítástudományi kutatások az Eszterházy Károly Főiskolán”. Konferencia. Eger, EKF. 2008. november 13.
- Szép B. 2009. *Problémás elnevezések – A gazdasági jogi terminusok történeti vizsgálata*. Elhangzott: „A fordítás arcai 3 – Fordítástudományi kutatások az Eszterházy Károly Főiskolán”. Konferencia. Eger, EKF. 2009. október 12.

- Szép B. 2009. *A terminológiai és nyelvtörténeti kutatási módszerek ötvözése a szakfordítás vizsgálatában*. Elhangzott: „Új módszerek az alkalmazott nyelvészeti kutatásban”. Alkalmazott nyelvészeti konferencia. Budapest, Kodolányi János Főiskola. 2009. október 27.
- Szép B. 2010. *A magyar gazdasági jogi szakszókincs kutatása diakrón megközelítésben*. Elhangzott: „MANYE XX”. Konferencia. Debrecen, Debreceni Egyetem. 2010. augusztus 27.
- Szép B. 2011. *Létezik-e jogi szaknyelv? – A jogi diskurzusokról*. Elhangzott: „A fordítás arcai 5 – Fordítástudományi kutatások az Eszterházy Károly Főiskolán”. Konferencia. Eger, EKF. 2011. november 23.